

Állam – tanító – bér – feladat

Egy társadalmilag-politikailag-gazdaságilag alapozó pálya kezdő évtizedei

Az alábbiakban a dualizmuskori tanítótság jövedelmi viszonyait tekintjük át, elsősorban korabeli források alapján. Megvizsgáljuk azt is, milyen egyéb juttatásokra számíthattak a kor tanítói, illetve milyen szociális járandóságok (öregségi nyugdíj, özvegyi nyugdíj, teljes vagy félárvák segélypénze stb.) biztosították a tanítók és családtagjaik megélhetését.

Az indulás

Az 1868:XXXVIII.tc. vitájában a népoktatás legfőbb hiányait és fejlődésének akadályait a következőkben látták: Iskolák hiánya; nagyobb helyeken a létező iskolák elégtelensége; a nem megfelelő iskolaépületek; a tanítók hiánya; a tanítóképzők hiánya, s hallgatóik alacsony száma. (Ez utóbbit az is okozta, hogy jószerével korlátlanul volt lehetőség más irányú, anyagilag jobban jövedelmező állás betöltésére.) A hivatalban levő tanítók egy részének képzetlensége: „egy részük még annyira nincsen az oktatásra képesítve, hogy a kellő pedagógiai s didaktikai előképzettség hiányában még szakműveltségüknek öntanulmányozással való utánpótlására s a továbbhaladásra is alig képesek” – állapította meg Eötvös József (1976). Ezt részben az egyházi tanítóképzők nem megfelelő szakmai munkájával, a hiányos pedagógiai képzéssel magyarázta. Emellett megemlítette a sokak által bírált alacsony fizetéseket, amiért a képzettebb emberek ritkán vállalkoztak tanításra, s ha mégis, úgy a kenyérkereset fő forrása más területen volt. Az alacsony fizetések ugyanakkor gátolták a tanítók folyamatos művelődését is. A pálya presztízsét alárendelt helyzete is rontotta. Hátráltatta az oktató-nevelő munkát az a tény is, hogy sok helyen a tanítók egyben kántorok és jegyzők is voltak.

Alapvető akadályként a népnevelésre fordított anyagi erők elégtelenségét nevezte meg a kultuszminiszter. Ugyan minden település számára 5 százalékos egyenesadót írtak elő oktatási célokra, mégis az így befolyt 2 500 000 forinton túl az állam segélyek formájában 3 760 112 forinttal járult hozzá a közoktatás fenntartásához. Ezért az adó rendes behajtását kérte számon a tárca. A kormányzat nehézségeit fokozta, hogy a tanítóknak adandó 300 Ft évi fizetés, valamint az iskolák fenntartási és felszerelési költségei 8 200 000 forintra rúgtak. Ezekon túl még is szükségesnek mutatkozott 14 ezer tanterem és a hozzájuk kapcsolódó tanítói lakások felépítése.

Eötvös József (1976, 442. o.) az Amerikai Egyesült Államokra hivatkozott, ahol külön földbirtokok álltak az oktatás anyagi igényeinek kielégítésére, s az egy lakosra jutó iskolaadó is jóval magasabb volt, mint hazánkban. Ez Magyarországon 18 krajcárt, Massachusetts államban 1 dollárt tett ki. (Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni az életszínvonalbeli különbségeket!) Ugyanakkor Franciaországban minden 1 frank állami kiadásra 3,6 frank községi és 0,6 frank egyéb forrásból származó összeg jutott az oktatásra.

Bérhelyzet

A tanítóság helyzetét alapjaiban határozták meg jövedelmi viszonyai.

Az 1868:XXXVIII.tc. 85. §-a a népoktatás személyi hátterét biztosító tanítóképezdek rendes tanárainak 1000, segédtanárainak 450 forint éves fizetés mellett előbbieknél 100 forint szállásbért, utóbbiaknak az iskola épületében levő fűtött lakást és szabad étkezést biztosítottak. Ugyanakkor a gyakorló iskola tanítói fizetése több, mint kétszerese volt (700 forint), mint a népiskolai 300 forint, a lakás biztosítása mellett. Ezzel lényegében a gyakorlati képzés színvonalának emelését célozták.

Magának a tanítónak a jövedelmi viszonyait a 142. § állapította meg, melyben lakáson és illetményföldön túl 200 és 800 forint közötti éves fizetést határoztak meg. Utóbbiak az elemi iskolai segédtanítótól a polgári iskolai tanítóiig terjedtek. A végzettség és a munkakör együttesen határozta meg a kapott összeg nagyságát. A korábban ennél nagyobb fizetést élvezők számára továbbra is biztosították a többletet a 144. § szerint.

Mivel az iskolaszék a tankerületi iskolatanács jóváhagyásával a helyi viszonyokat figyelembe vehette, ezért a fizetéseket terményekben is kiadhatták. Ennek értékállóságát a termények 10 évi átlagárához való igazodás, stabilitását a mennyiség csökkenésének megtiltása, befolyását pedig az illetékes községi előljárók biztosították, a 143. § szerint.

A tanító családjának anyagi, szociális biztonságát szolgálta a törvény 140. §-a, mely szerint halála esetén özvegye és árvái fél éven keresztül fizetését és szolgálati lakásának használati jogát megkapták. Ugyanakkor a rendes tanítók évi fizetésének 2 százalékát, azaz évi 6 forintot a segélyezési pénztár javára kellett befizetni (ezt a község eleve visszatartotta, tehát nem került sor kifizetésére), melyet a megyei iskolatanácsokon keresztül a VKM miniszter kezel a céllal, hogy ebből finanszírozzák az öregség vagy betegség miatt munkaképtelenné váltak segélyezését. De ebből fedezték az özvegyek és 16 éves korukig a tanítóárvák támogatását is a 145. és 146. §-ok előírásai szerint.¹

Az 1868:XXXVIII. tc. végrehajtása során, mivel a helyi testületek eltérően ítélték meg a népoktatás fontosságát, s eltérő volt a községek anyagi helyzete is, differenciálódtak a tanítói jövedelmek is. Ezek felekezetenként is eltéréseket mutattak. Így míg az evangélikus egyház még korpótlékot is adott tanítóinak, addig a görög katolikus és görögkeleti egyházakat a VKM kénytelen volt újból és újból figyelmeztetni, hogy alkalmazzanak okleveles tanítókat, s azoknak adják meg a törvény szerinti fizetést, hogy a tanítók ne kényszerüljenek napszámba járni. A felekezeti tanítók helyzetének javítására az is hatott, hogy az elközösített iskolák újbóli felekezeti tétele nem járhatott a magasabb illetmények leszállításával.

A községi tanítók járandóságának növekedését a '70-es, '80-as években számos intézkedés segítette elő. A VKM 1876-ban kiadott rendelete szerint a községi rendes tanító részére két padlózott szobából, egy konyhából és egy kamrából álló lakást kellett biztosítani. Elvben a felekezeti tanítóknak is ilyen járt volna.

A fizetéseket tekintve kiemelt helyzetben volt Budapest, hiszen míg vidéken sok esetben még a törvényesen megállapított 300 forintos minimumot sem adták meg, addig a fővárosban ez az 500–1000 forintot is elérte. Sőt, ez utóbbit még 100–300 forint lakáspénz is kiegészítette. Igaz, a falvakban nagy szerepet játszottak a kiegészítő jövedelmek, melyeket természetben, terményben kaptak a tanítók (*Magyar Kir. Központi...*, 1913, 80–89. o.).

Az 1893. évi IV. törvénycikk, mely az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről szólt, a néptanítókat a XI. fizetési osztályba s ezen belül 1–2–3 fizetési fokozatba sorolta, s egyben 500–600–700 forint közötti fizetésben részesítette, amely mellé 150–300 forint lakpénzt rendelt. Utóbbit annak függvényében, hogy hol volt az állomáshelye. Ez a VII–X. katonai lakbérosztályzatokba sorozottól terjedt a Budapesten,

Fiumében és a magyar korona országain kívül fekvőig. Természetesen mindazok, akik természetben kaptak lakást, lakpénz felvételére nem voltak jogosultak. A néptanítók a XI. fizetési osztályban olyanokkal voltak egy osztályban, mint az Állami számvevőszék, az Ő császári és apostoli király Felsege személye körüli minisztérium, a Horvát-szlavon-dalmát minisztérium, valamint a Honvédelmi minisztérium irodasegéd-tisztjei, a Belügyminisztérium számtisztjei, irodasegéd-tisztjei, rendőrségi pénztári tisztjei, rendőrségi segéd-tisztjei, írnokai és telefonkezelőnői, a Pénzügyminisztérium irodatisztjei, irodasegéd-tisztjei, számtisztjei, állami végrehajtói, pénztári segéd-tisztjei, adóhivatali tisztjei, fogyasztási adóhivatali tisztjei, vámhivatali segéd-tisztjei, vámszedői, vámellenőrei, dohányjövedéki segéd-tisztjei, lottóhivatali segéd-tisztjei, mázsatisztjei, kataszteri mérnöksegédei, bányakapitánysági segéd-tisztjei és budapesti állami hidaknál lévő segéd-tisztjei, a Kereskedelemügyi minisztérium számtisztjei, irodasegéd-tisztjei, posta- és távírdasegéd-tisztjei, posta- és távírdakezelői, tengerészeti műszaki tisztjei, tengerészeti gépészei, postatakarékpénztári segéd-tisztjei, postatakarékpénztári kezelőtisztjei, zálogházi járulnokai, a Földművelésügyi minisztérium erdőszjelöltjei, számtisztjei, irodasegéd-tisztjei, a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium irodatisztjei, irodasegéd-tisztjei, számtisztjei, írnokai, tollnokai, házfelügyelői, az Igazságügyminisztérium aljegyzői, számtisztjei, iroda-segéd-tisztjei, írnokai, segéd-telekkönyvvezetők, fogházfelügyelői, fegyintézeti tanítói. Ezzel a kategóriával csak a Miniszterelnökség nem rendelkezett, ott a legalacsonyabb a X. bérkategória volt.²

Az 1893. évi XXVI. törvénycikk 1. §-a terjesztette ki az 1868:XXXVIII. 139., 140. és 142. §-ainak rendelkezéseit a hitfelekezeti tanítóságra, s vezette be 2. §-ában az ötödéves korpótlékot, mely alapján a 40 éves szolgálati idő alatt öt alkalommal 50 forint, maximum 250 forinttal emelkedett a tanítóság fizetése. A tanítók megélhetési biztonságát szolgálta, hogy számukra a bért havi negyedévi rendszerességgel, előre kellett készpénzben kifizetni, mely egy részét terményekben is ki lehetett adni, de ennek végső határidejét november végében határozta meg e törvény 4–5. §-a. A felekezeti iskolák tanítói, kántori teendők végzését is ellátták, így tanítói fizetésük együttesen tartalmazta a tanítói és kántori járandóságukat a törvény 8. §-a alapján, mely az 1868:XXXVIII.tc. 141. §-ára hivatkozott. Így a két munka, de egy fizetés elve törvényessé vált. Amennyiben a törvényesen megállapított néptanítói 300 forintnyi fizetést az iskolafenntartók hivatalosan megállapított szegénységük miatt nem tudták biztosítani, a kiegészítést államsegélyből tehették meg a 9. § alapján. Amennyiben ez a kiegészítés a 60 forintot meghaladta, úgy a tanító alkalmazása a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásától függött.³

Az állami elemi népiskolai tanítók alapfizetésének általános rendezésére csak az 1907:XXVI. tc.-ben került sor. E törvénnyel kerültek az állami tisztviselők sorába az állami néptanítók. Ezt megelőzően a bér az iskola székhelye szerint változott, de a községi tanítókénál nem volt kisebb, sőt a kilencvenes évek végén átlagban 800–1000 korona között mozgott.

Az egyes csoportokba tartozó tanítói állásokkal egybekötött alapfizetést, illetve a fizetésemelkedésre jogcímet adó szolgálati időt, s az emelkedés mértékét a törvény 2. §-a tartalmazta (1. táblázat).

1. táblázat. A tanítói alapfizetések és a fizetésemelkedés mértéke a szolgálati idő szerint

	I. csoport		II. csoport		III. csoport	
	Korona	Forint	Korona	Forint	Korona	Forint
Alapfizetés	1.200	600	1.100	550	1.000	500
5 év múlva	1.600	800	1.500	750	1.400	700
10 év múlva	1.800	900	1.700	850	1.600	800
15 év múlva	2.000	1.000	1.900	950	1.800	900
20 év múlva	2.200	1.100	2.100	1.50	2.000	1.000
25 év múlva	2.400	1.200	2.300	1.150	2.200	1.100
30 év múlva	2.600	1.300	2.500	1.250	2.400	1.200

A törvény alapfizetesként minimum 1000 koronát szabott meg, mely 1200 koronáig emelkedhetett mint alapfizetés. Ez a korábbi forintban kapott fizetésekkel összevetve 500, illetve 600 forintot jelentett, mely az 1868:XXXVIII. tc.-ben meghatározott 300 forinttal szemben 200–300 forint emelkedést mutat. Ez ötvenkénti fizetésemeléssel 30 évi szolgálat után 2400–2600 koronára emelkedhetett.

A fizetésbeli különbségek oka az volt, hogy az egyes településeket különböző lakbérosztályokba sorolták. Így az I. csoportba az első és második polgári lakbérosztályba, a II. csoportba a harmadik lakbérosztályba, a III. csoportba a negyedik lakbérosztályba sorolt, illetve lakbérosztályba nem sorolt községekben működő állami elemi iskolákban alkalmazott tanítók kerültek. Természetesen azok, akik szolgálati lakást kaptak, lakbérre nem tarthattak igényt. A szolgálati lakásnak a 6. § szerint legalább két szobából, konyhából, kamrából és a legszükségesebb mellékhelyiségekből kellett állnia.⁴ A kor lakásviszonyait vizsgálva azt láthatjuk, hogy 1910-ben Budapesten a lakások 24 százaléka volt kétszobás, miközben 55 százaléka csak egyszobás (Bódy, é. n., 29. o.).

A tanítói béreket összevetve a társadalom széles rétegeinek kereseti lehetőségeivel láthatjuk, hogy a szakmunkások átlagbére közelében mozgott, azt a 10 év szolgálati viszonyt követően haladta meg fokozatosan (Kövér, 1982, 191. o.).

2. táblázat. Egyes foglalkozások átlagbéreinek összehasonlítása

Foglalkozás	Éves bér	
	Korona	Forint
Szakmunkások	1560–2080 korona	780–1040 forint
Ipari átlag	1040 korona	520 forint
Napszámos	278 korona 20 krajcár	139 forint 10 krajcár
Sgéd munkásbér	312 korona – 436 korona 80 krajcár	156 forint – 218 forint 40 krajcár
Női segéd munkásbér	124 korona 80 krajcár – 187 korona 20 krajcár	62 forint 40 krajcár – 93 forint 60 krajcár

Ezt kiegészítendő az 1907:XXVII. tc. ezzel megegyező alapfizetést és lakáspénzt határozott meg a községi és felekezeti tanítóknak is. Utóbbiak fizetése azonban legfeljebb a 2200 koronát érthette el. Amennyiben ezt az iskolafenntartó nem tudta biztosítani, államsegélyt kellett kérnie. Ezt azonban a nem magyar tannyelvű népiskolák csak akkor kaphatták meg, ha a magyar nyelv tanítására, a tankönyvekre, a tantervre, valamint a tanítók képzésére nézve a törvényben megállapított kötelezettségeknek eleget tettek. Azonban a tanítók képzésére és a magyar nyelv megfelelő szintű tanítására vonatkozó törvények betartása az államsegélyt nem kérők számára is kötelező volt (Magyar Kir. Központi..., 1913, 80–89. o.).

Az eddig több fizetést kapók számára a többletet személyi pótlék címén utalványozták, akárcsak a korábban lakbérosztályba nem sorolt községekben 200 koronánál magasabb lakbérben részesülők számára a lakbérkülönbözetet. A személyi pótlékokat azonban a fizetés emelkedése esetén a fizetési többlet erejéig megszüntették (7. §.).

Az igazgatói pótlékokat a tanítói létszámhoz igazították, így 3–6 tanítós állami elemi népiskolában ez évi 200, 7–10 tanítósban 300, 10-nél több tanítósban 400 koronát jelentett.⁵

A bérek emelkedésének alapját a magyar gazdaság 1867 és 1914 közötti fél évszázados sikertörténete adta, mely időszakban az egy főre jutó nemzeti jövedelem (GDP) éves átlagban mintegy 1,2 százalékkal nőtt, vagyis a termelés értéke körülbelül megháromszorozódott. Az egy főre jutó magyarországi nemzeti jövedelem 1910 körül az angliainak kevesebb, mint 40, a franciaországinak és a németországinak több, mint 50, az olaszországinak közel 100 és az oroszországinak 138 százalékát tette ki (*Romsics*, 2008, 73. o.).

Szociális támogatás és nyugdíjügy

Az 1875. évi XXXII. törvénycikk, mely a népoktatási nyilvános tanintézetek és nyilvános kisedővő intézetek tanítóinak és nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról szolt, 2. és 3. §-ában megerősítette és egyben kiterjesztette a nyugdíjra és segélyre való jogosultságot a nyilvános óvó intézetekben (gyermekkertekben) alkalmazott okleveles óvókra és nevelőkre (nevelőnőkre), valamint az árvaházaknak és szeretetházaknak a népiskolai tanítóságra is.

Amennyiben a tanító önhibáján kívüli okok miatt vált munkaképtelenné, az állomáshelyén töltött 5–10 éve között végkielégítésre tarthatott számot. Ennél rövidebb munkaviszony esetén az először távozó két éven át részesültek a számukra járó legnagyobb nyugdíj összegének 50 százalékában, második esetben ezt az összeget visszavonhatatlanul kapták a 6. § alapján.

Rendes, öregségi nyugdíjat a 7. § szerint a legalább 40 évi szolgálati viszonytal rendelkezők kaphattak, 65. életévüket betöltve, illetve azok, kik legalább 10 évet szolgáltak, de önhibájukon kívül végleg alkalmatlanokká váltak a tanítói hivatás betöltésére. A 40 év szolgálat a nyugdíjbeszámítás szempontjából azonban a maximumot jelentette, hiszen ennél több szolgálati időt nem lehetett beszámítani.

A szolgálati év számítása férfiaknál a 21., nőknél a 20. életévtől kezdődött. A szolgálat hely szerint az óvodákban, árvaházakban, a szeretetházakban, a népiskolákban, az oktatási adminisztrációban töltött idő át- és beszámítható volt a szolgálati időbe.

A nyugdíj összege a jelzett 40 évi szolgálati időt követően a 9. §. alapján az óvók, segéd- és elemi rendes tanítók számára 300 forint, a felső nép- és polgári iskolai rendes tanítók, valamint az árvaházak és szeretetházak igazgatói számára 400 forint, azaz az elérhető maximális kereset 100 százaléka volt. A 10. szolgálati évet követően a 40 évi szolgálattal elérhető nyugdíj összegének 40 százalékát biztosították, mely ezt követően évente 2 százalékkal növekedett, így biztosítva a 30 év alatti 60 százalékos emelkedést.

A nyugdíjkorhatárt elérők saját kérelmük nélkül voltak nyugdíjazhatóak a 10. § alapján abban az esetben, ha 65 éves koruk után képtelenek bizonyultak tanítói hivataluk betöltésére, illetve kortól függetlenül a tanítói hivatal betöltésére elmebetegség vagy egyéb betegség miatt alkalmatlanná váltak.

Ugyanakkor a 13. § szerint a tanító özvegye férje legalább 10 éven át tartó szolgálata esetén akkor kaphatott özvegyi segélyt, ha legalább 1 évig volt az elhunyt felesége, s nem volt 20 évvel fiatalabb tanító férjénél. Az egy évnél rövidebb házasság esetén az özvegynek kellett bizonyítania, hogy férje nem rendelkezett halálához vezető betegségében egybekelésükkor. Ebben az esetben a 14. § alapján a volt feleség az özvegyi gyám-

pénzt élethosszig élvezhette. Újbóli férjhezmenetele esetén ezt ugyan elvesztette, de új férje halálát követően, abban az esetben, ha utána nem kapott özvegyi nyugdíjat, újból megkaphatta a 14. § alapján kapott özvegyi gyámpénzt, abban az esetben, ha korábban a férjhez menő özvegy nem úgy nyilatkozott, hogy az őt megillető két évi gyámpénz összegét kívánja végkielégítésként, melynek évi összegét a 15. § alapján a férj elhalálózását követő fél év után, annak 40 évi szolgálata után biztosított nyugdíjösszeg 40 százaléka képezi. Ezen segélyösszeget az özvegy nem elfogadható erkölcsi magatartása alapján vonhatták meg a 17. § szerint, különösen bűncselekmény elkövetése esetén. Hasonlóan intézkedett a 26. § a tanító-árvák esetében is.

A 18. § alapján a nyugdíjra jogosított óvók, nevelők és tanítók, valamint nevelőnők és tanítónők (tehát nemtől függetlenül) nyugdíjazás előtt született törvényes árvaiknak, amennyiben legalább 10 évet szolgáltak, évi segélypénz járt. Az ennél kevesebb szolgálati időt felmutatni tudó szülők árvái csak szüleik legalább 5 éves szolgálati ideje és kimutatott szegénységük esetén kaphattak segélypénzt, aszerint, hogy teljes, vagy fél-árvák voltak. Előbbiek személyenként 75 forintot kaphattak, ha szüleik legalább 10 évig szolgáltak, utóbbiak 50 forintot kaphattak a 19. § szerint. A gyerekek az özvegy újbóli férjhezmenetele esetében is jogosultak maradtak a segélypénzre, kivéve, ha ezt meghaladó ösztöndíjjal rendelkeztek.

A tanítói nyugdíjjogosultsághoz a 40 évi szolgálat utáni nyugdíj összegének 2 százalékat (ez 1875-ben 6 forintot tett ki) kellett évente befizetni. Ez a felső nép- és polgári iskolai tanítók esetében 3 százalék, azaz 12 forint volt ugyanekkor a 28. § szerint. Ezzel a törvénnyel az 1868:XXXVIII.tc. 145. és 146. §-ai érvényüket veszítették.⁶

Az összes néptanító számára ekkor létrehozott nyugdíjintézetet az állam is támogatta anyagilag. Ezt követően minden rendszeren alkalmazott tanítónak kötelező volt ide belépni. A belépési összeg a nyugdíjba számító fizetésük 5 százalékát érte el. Ezt követően éves illetményük 2 százalékát, s fizetésük emelésekor egyszeri összegként az emelés 50 százalékát kellett fizetniük. Ezen kívül az iskolafenntartók minden rendszeresített állás, és a mindennapi tanulók után fizettek járulékot a nyugdíjbiztosítónak. A nyugdíjigény 10 szolgálati év elteltével lépett életbe, s 40 év után a nyugdíj a teljes fizetéssel volt egyenlő. A már érintett fizetésemeléseket követően azonban elkerülhetlenné vált az intézet más alapokra való fektetése (*A közoktatásügy...*, 1908, 30–32. o.).

A törvény 10. §-a alapján a tanulók után hozzájárulás címén évi 15 koronát szedtek be elsősorban a szülőktől, másodsorban az iskolafenntartóktól. Ugyanakkor a szülők igazolt vagyontalansága esetében az 1868:XXXVIII.tc. 4. §-a alapján az iskolamulasztási bírságokból befolyt összegeket is igénybe lehetett venni a nyugdíjalap feltöltéséhez a tanítói befizetéseken felül. A nyugdíjkifizetések hosszabb távú problémáit jelezte a tanítói létszám emelkedésével a várható kiadások és bevételek között különbség növekedése.⁷

1894 és 1909 között a Vallás- és Közoktatásügyi tárca nyugdíjkiadásai megháromszorozódtak, 335 000 forintról (670 000 korona) 2 234 100 koronára (1 117 050 forint) nőtt a költségvetésben szereplő nyugdíjak összege, hasonlóan a népiskolákra fordított kiadásokhoz, melyek ugyanezen időszakban 1 970 847 forintot (3 941 694 korona), az államsegélyek és személyi kiadások tekintetében 20 600 271 koronát (10 300 135,5 forint) tettek ki, melyből az állami elemi iskolák személyi kiadásai 12 060 271 koronát képeztek. Ezen emelkedés azért tekinthető kiemelkedőnek, mivel a rendes kiadások összege 1894 és 1909 között ezekhez képest „csak” 1,7-szeresére emelkedett.⁸

Feladat

Trefort Ágoston kultuszminiszter 1885-ben néptanítók küldöttségéhez szólva a következőkben határozta meg a néptanító feladatát: „Ők vannak hivatva okos előrelátással, bölcs megfontolással vezetni a felnövő nemzedékeket, jó példaadással hatni a nép erkölcsi világára s terjeszteni azon eszméket, melyek a vagyonosodásra, jólétre vezetnek. Csak ő tőle függ egészséges gondolkodást hasznos munkássági ösztönt önteni a népbe, csak ő hirdetheti hatásosan azon egészségügyi szabályokat, melyek követésétől függ egészségügyi miseriánk megszüntetése.” (*Ember*, 1886, 5–6. o.)

A kor néptanítójával szembeni elvárások széles határok között mozogtak. Tanítói hivatásának végzéséhez szükségesnek látták, hogy mind érzelmileg, mind erkölcsileg, mind műveltségileg, mind szakképzettség szempontjából állja meg a helyét. A nyíltszívűséget, a jószívűséget, a szilárd jelleműséget az eléje kitűzött feladatok felfogásához, méltánylásához és lelkes munkavégzéséhez tartották fontosnak. Általános műveltsége nézőpontjának helyességét és megfelelő ítélőképességének kialakítását biztosította, alapos szakképzettsége pedig a népnevelés célkitűzéseinek elérését biztosító módszerek megfelelő alkalmazását segítette. Harmonikus és rendezett családi élete a hivatása teljesítéséhez szükséges biztos, nyugodt hátteret adta.

Tanítói feladatának sokszínűsége szorgalmazta a tanulókkal, a szülőkkel és a tanítótársakkal való együttműködést és hatást. Kötelességérzetet, hivatásszeretetet, lelkiismeretet vártak el tőle az iskolában végzett tanítói munka kívánt sikere érdekében. Egyszemélyben ugyanakkor a felnőtt nép nevelőjének szerepében is jelen volt mint példaadó az erkölcsi és anyagi előmenetelt elősegítő eszmék és törekvések átadójaként. A tanítóegyesületekben ugyanakkor a tanítók szellemi és anyagi előrehaladásának segítőjeként kellett részt vennie. Társadalmi tekintetben a politikai és polgári jogok gyakorlásában és a kötelességek teljesítésében kellett polgári példát nyújtania közösségének, s együtt kellett működnie kora értelmiségével, különös tekintettel a népnevelés ügyére. De nemcsak szavakban és tettekben vártak tőle előremutató tevékenységet: a népnevelés ügyében várták szakkérdések tisztázásával kapcsolatos saját-tapasztalatos írásait is a pedagógiai szaksajtóban. Mindezeket túl anyagi megélhetésének megszilárdításához csak a tanítói állással összeférő tisztességes mellékfoglalkozásokat látták megengedhetőnek (*Ember*, 1886, 8. o.).

A leendő tanítói hivatás teendőinek ellátására való felkészítést és felkészülést jelentősen befolyásolta a képzőkbe kerültek társadalmi hovatartozása. A tanítóképzők növendékeinek szociális összetétele eltért a női képzőkétől, ez utóbbiban ugyanis jóval nagyobb arányban voltak jelen a magasabb társadalmi osztályok gyermekei. A leányközépiskolák felállításáig a tanítónőképzők voltak az egyedüli leánynevelő intézetek. Ugyanakkor a tanítóképzőkben nagyobb arányban képviseltették magukat a parasztok, munkások és kispolgárok gyermekei. Viszont mindkettőben jelentős volt a belső utánpótlás, amit a tanár- és tanítógyerekek 15–17 százalékos aránya jelez. Ezzel összevetve a gimnáziumi tanulók társadalmi összetételét azt láthatjuk, hogy nagyobb arányban fogadtak be a gimnáziumok a más értelmiségi csoportokból, valamint a kis- és nagykereskedői családokból érkeztetteket.

A fenti társadalmi hovatartozás is magyarázza, hogy a tanítószágot a nép problémái iránti érzékenység jellemezte. E társadalmi összetétel indokolta, hogy a századfordulót követően az állam javított a növendékek szociális helyzetén segítők, ösztöndíjak juttatásával és intézmények létrehozásával. Mindezek s a felvételt szigorító intézkedések ellenére is erőteljesen növekedett a női hallgatók száma, amely 1913-ban már meghaladta a férfiakét. Így míg a századfordulón a tanítók 30, addig az I. világháború időszakában már 40 százaléka volt nő. Ez tovább csökkentette a pálya presztízsét a középosztálybeli és értelmiségi származású férfiak körében (*Pethő*, 1991, 51–57. o.).

A származás, az anyagi viszonyok s a helyi lehetőségek is meghatározták a kiegészítő pénzkereseti forrásokat. Az elemi népiskolák felekezeti jellege a kántorságot, részben a származás, részben a települési adottságok a földművelést, a kertészetet és méhészetet preferálták. Városokban a magánórák jelentették a néptanítók fizetést kiegészítő kereseti lehetőségeit (*Ember*, 1886, 66–70. o.).

A tanítóanyag juttatásai öt tényezőtől álltak, melyek időben és térben is eltértek egymástól: (1) fizetés, (2) jutalom, (3) segély, (4) ötödéves pótlék, (5) nyugdíj. Hogy ezek milyen formában tudták a tanítói megélhetést biztosítani, arra lássunk egy példát 1886-ból. Tanító apa, anya, 3 gyermek és 1 nőcseléd vonatkozásában e család legnélkülözhetetlenebb életszükségeit évenként a következő költségbe kerültek (3. táblázat) (*Ember*, 1886, 30–34. o.):

3. táblázat. Egy tanító családjának életszükségei 1886-ban (*Ember*, 1886, 30–34. o. nyomán)

1. A lakás tisztogatás (2–3-zori meszelés) költségei:	5 forint
2. Öt öl fa, (öle felvágatással együtt: 7 frt).	35 forint
3. Világítás, naponként (egy konyha és egy szobai lámpa) naponként 2,5 kr., havonként 75kr.	9 forint
4. Kenyér: a) 40 kilo liszt 12 kr-ával havonként: 4 frt 80 kr b) hozzá élesztő sütetenként 5 kr-ával, 4 sütetre 20 kr.; a liszttel együtt: 5 frt; 12 hónapra :	60 forint
5. Tej reggelinek naponként 3,3 decziliter egy családtagra, 2 liter; literje 6 kr., 2 liter 12 kr.; havonként 3 frt 60 kr. egy évre:	43 forint 20 krajcár
6. Hús naponként 50 dg. ára 18 kr., egy hónapra 5 frt 40 kr.; egy évre:	64 forint 80 krajcár
7. A levesbe való: (tojás, tészta, árpa vagy rizskása, zöldség, safrány) naponként 5 kr., egy óra 1 frt 50 kr., egy évre :	18 forint
8. Főzelék (csupán a nyers anyag) 20 kr. naponként, egy hónapra 6 frt, egy évre	72 forint
9. Zsír havonként 4 kilo, kilója 64 kr., összesen: 2 frt 56 kr., egy évre. Esik ebből egy napra 8,5 kr. ára, egy családtagra 1,4 kr. ára, mely 2-szeri étkezés főzelékét szintén nem teszi túlságoszsírossá. – Zsír csupán a főzelékhez kell, mivel a főtt hús mellé se garníring, se mártás nem jár, ez a főzelékre jó – „aufлаг”-nak.	30 forint 72 krajcár
10. Ecet havonként 24 kr., egy évre	2 forint 88 krajcár
11. Mosó szappan havonként 2 kilo 32 kr-ával 64 kr., szóda (10), kékítő (8) és keményítővel (12) 94 kr., egy évre	11 forint 28 krajcár
12. Mosdó szappan havonként 18 kr. ára; egy évre	2 forint 16 krajcár
13. Fénymáz 1 óra 10 kr., 1 évre	1 forint 20 krajcár
14. Kefék (sárkefe 18kr., kenő 12, fényszerítő 60 kr.) egy évre	90 krajcár
15. Vaspor a kályhák takarításához havonként 5 kr., egy évre	60 krajcár
16. Fehérneműhöz vászon (3–3 öltözet fehérneműt számítva 1 családtagra egy évre, leszámítva a cselédet)	16 forint 70 krajcár
17. Egy vég vászon lepedőknek	6 forint
18. Párnahajakra vászon	3 forint 75 krajcár
19. Zsebkendő 3 egy-egy személyre 15 kr-ával	1 forint 35 krajcár
20. Harisnya 3–3 pár egy személyre; 15 párra kell 1 kilo pamut	2 forint 80 krajcár
21. 4 darab törülköző kendő	1 forint 20 krajcár
22. Hat darab törő ruha	1 forint 20 krajcár
23. Egy abrosz 6 szervétával	2 forint 50 krajcár
24. Négy szakasztőkendő	80 krajcár

25. A cselédágyra 2 párnahaj 25.kr.	1 forint
26. Két lepedő 1 frt 20 kr.,	2 forint 45 krajcár
27. Lábbeli (a családfőnek 2 pár czipő 10 frt, az anyának 2 pár 8 frt, a gyermekeknek 2–2 pár 2 frtjával 12 frt; czipőfoltozásra havonként 50 kr=6 frt;) egy évre	36 forint
28. A három gyermek részére 22 ruhácskának való anyag	6 forint
29. Két karton házi ruha anyaga az anya részére	7 forint
30. Egy szövet ruha anyaga	12 forint
31. Két kendő	60 krajcár
32. Három kötő dbja	25 krajcár
33. Három gyermek kalap 60 kr. dbja	1 forint 80 krajcár
34. Egy nyári vászon ruha a családfő részére	6 forint
35. Egy őszi, téli és tavaszi szövetruha	25 forint
36. Egy téli kabát ára 30 frt, eltart 4 évig, egy évre kerül	7 forint 50 krajcár
37. Egy szalma kalap	6 forint
38. Egy posztó kalap	
39. Egy fekete ünneplő ruha ára 36 frt, eltart 6 évig, egy évre esik belőle	
40. Négy db nyakkendő, dbja	30 krajcár
41. Orvos	15 forint
42. Gyógyszertár	10 forint
43. Önképzési eszközök (írószerek papír, levelek, újságok, könyvek)	10 forint
44. Alamizsna (hetenként 4 kr.) egy évre	2 forint 8 krajcár
45. A cseléd évi fizetésére (ellátáson felül)	24 forint
46. Évi járulék a nyugdíjalapba	5 forint
47. Kereseti adó	4 forint

A kiadás összesen 579 forintot és 22 krajcárt tett ki. Ezzel szemben a kereset 340 forint volt. A hiány 239 forint és 22 krajcár, melyet a tanításon kívüli keresettel lehetett pótolni, akár az iskolai idő vagy a felkészültség rovására, vagy az étkezési, a ruházati, a tisztálkodási, a kulturális, az egészségügyi kiadásokat kellett visszafogni. Bármelyiken is történt a spórolás, mindegyik esetben a feladat vált áldozattá!

Jegyzetek

¹ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>

² 1893. évi IV. törvénycikk. Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmaszásának felemeléséről, 2012. 05. 25-i megtekintés, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6487>

³ 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezettek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509>.

⁴ 1907. évi XXVI. törvénycikk az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6965>

⁵ 1907. évi XXVI. törvénycikk az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6965>

⁶ 1875. évi XXXII. törvénycikk a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kiseddóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5687>

⁷ Az 1891. évi XLIII. törvénycikk a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kiseddóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról szóló 1875:XXXII. törvénycikk módosítása tárgyában, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6450>

⁸ 1893. évi XXXI. törvénycikk az 1894. évi államköltségvetésről, 2012. 05. 25-i megtekintés, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6514>; 1908. évi L. törvénycikk az 1909. évi állami költségvetés-

ről, 2012. 05. 31-i megtekintés, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7050>

Irodalomjegyzék

A közoktatásügy Magyarországon. (1908) M.Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter – Hornyánszky Könyvnyomda, Budapest.

Bódy Zsombor (é. n.): Kislakás, társasház, családi ház. In: A székesfőváros múltja és jelene számokban. *Statisztikai Közlöny*, 87. 44. sz. 29. <http://www.szazadveg.hu/files/kiadoarchivum/body34.pdf>

Ember János (1886): *A Néptanító anyagi helyzete.* Ungvár. 2012. 06. 05-i megtekintés, http://www.mtda.hu/books/ember_janos_a_magyar_neptanito_anyagi_helyzete.pdf

Eötvös József (1976): A Vallás- és Közoktatásügyi M.kir. Miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-

ben. In: *Eötvös József művei. Kultúra és nevelés.* Magyar Helikon, Budapest. 427–503.

Kövér György (1982): *Iparosodás agrárországban.* Gondolat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1913): *A magyar Szent Korona országai népoktatásügyének fejlődése.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal – Atheneum, Budapest.

Romsics Ignác (2008): *A 20. század képes története.* Rubicon-könyvek, Budapest.